

ONHYGIENISCHE TOESTANDEN IN NIJMEGEN

1891 – 1895

De Keumegas vanaf de Pepergas.

WWW.KWARTIERVANNIJMEGEN.NL

Stichting Historisch Huis- en Veldnamen Onderzoek

Jaarverslagen van de Medische Politie en Gezondheidscommissie te Nijmegen

gehaald uit het:

VERSLAG VAN DEN TOESTAND DER GEMEENTE NIJMEGEN, OVER DE JAREN
1891 -1895,

DOOR BURGEMEESTER EN WETHOUDERS DEN RAAD DIER GEMEENTE,

VOLGENS ART. 12 DER GEMEENTE-WET,

AANGEBODEN.

WWW.KWARTIERVANNIJMEGEN.NL

Stichting Historisch Huis- en Veldnamen Onderzoek

JAARVERSLAG 1891:

Medische Politie.

De nieuwe mestbergplaats kwam in 1891 gereed. Het verrichten der grondwerken en het metselen der mestputten werd in het openbaar aanbesteed en gegund aan de laagste inschrijvingen, resp. M. van Drie, te Amersfoort, voor f2929, en J.A. van 't Hullenaar, te Bemmelen, voor f4347; onder het laatste cijfer was de bouw eener arbeiderswoning begrepen. De putten tot berging der faecaliën zijn twee in getal en naast elkander gebouwd; elke put is afgedekt met een kap van gegalvaniseerd golfblik. De inhoud van ieder put is 500 M3. (lengte 20, breedte 10, diepte 2.50 M.) Het vullen van de putten geschiedt op het hooggelegen terrein, terwijl de faecaliën worden afgetapt op het terrein, dat lager gelegen is, waartoe dat door middel van hellende wegen met het hooger gelegen terrein verbonden is.

Met toepassing van artikel 93 der Algemeene Politieverordening verklaarden wij, na een ingesteld plaatselijk onderzoek, ongeschikt tot het houden van varkens en het bewaren van mest en gier, de plaats achter de woning van A. Rutten aan de **Kroonstraat** No. 18, en het terrein achter de woning aan de **Bloemerstraat** No. 55, toebehoorende aan en bewoond door B. Leenders.

De Gezondheidscommissie, die onze aandacht op het laatste terrein had gevestigd, wees ons in een vroeger schrijven op den toestand van een winkelhuis aan de **Houtstraat**, waar een bedorven lucht heerschte en op verschillende punten champignons welig tierden, zoodat die woning naar de meening der Commissie onbewoonbaar moest worden verklaard. Bij een door ons ter plaatse ingesteld onderzoek bleek intusschen, dat de toestand van dit gebouw tengevolge van vocht wel niet bijzonder gunstig was, maar dat er geene termen waren om ontruiming van het huis te gelasten.

Nadat ons uit het rapport van een deskundige gebleken was, dat het water uit de pomp in de **Houtstraat** reactie vertoonde op ammoniac en nitriet, besloten wij deze pomp van een bordje met het opschrift "Onbruikbaar drinkwater" te voorzien, en den Architect inmiddels op te dragen, te onderzoeken, of het mogelijk zoude zijn den put zoo te herstellen, dat geen verontreinigd zakwater daarin kon dringen.

JAARVERSLAG 1892:

Medische Politie

In den loop van het jaar bleek de noodzakelijkheid om de ruimte tot berging van faecaliën uit te breiden, en er werd daarom besloten tot het maken van twee nieuwe gemetselde beerputten op de mestbergplaats in het zoogenaamde *Nieuwveld*.

De uitvoering van dit werk werd in het openbaar aanbesteed, en gegund aan de laagste inschrijvers, J.S. Grandjean en W.H. Theunissen, voor *f*2989. De totale kosten beloopt, met inbegrip van de ijzeren bekapping, ruim *f*6500.

Het voorkomen van gevallen van pokken in het begin van het jaar en daarna de dreigende epidemie van Aziatische cholera, gaven ons aanleiding tot een ruime toepassing van artikel 6 der Wet van den 4 December 1872 (Staatsblad No. 134) en van verschillende artikelen van de Algemeene Politieverordening voor deze gemeente, welke betrekking hebben op de bevordering van de algemeene gezondheid.

Waarschuwingen, om mest en vuilnis op te ruimen, werden ingevolge het bovenvermeld artikel der wet van 1872, tot ongeveer 100 ingezetenen gericht, verbetering van woningen en privaten werd in 21 gevallen gelast, ontruiming van woningen werd ten opzichte van een vijftal bevolen, terwijl 19 plaatsen ongeschikt werden verklaard tot het bewaren van mest of het houden van varkens.

Deze besluiten werden in hoofdzaak genomen naar aanleiding van ingekomen berichten van de Gezondheidscommissie, welke krachtens art. 7 van de verordening regelende haren werkring, met eenige leden vermeerderd was.

Met waardeering maken wij hier gewag van den ijver, door die Commissie en hare onderafdeelingen aan den dag gelegd.

Daar in sommige huisjes de toestand van de privaten geheel onvoldoende was of eene dergelijke inrichting zelfs geheel ontbrak, werden 50 ijzeren latrinetonnen aangeschaft en aan de bewoners dier huisjes verstrekt.

Voor de verpleging van lijdens aan pokken werd de voor besmettelijke zieken bestemde afdeling van het Rooms-Katholiek Ziekenhuis beschikbaar gesteld. Een woord van erkentelijkheid voor de liefderijke verpleging, welke de zieken daar vonden, mag hier niet achterwege blijven.

Wij vermelden verder met waardering de bereidwilligheid van de Directie van dat Ziekenhuis om ook lijdens aan cholera te verplegen, zoo noodig ook in de gebouwen, welke de Gemeente, bij een eventueele belangrijke epidemie, voor de opneming van lijdens beschikbaar zoude stellen. Krachtens uw besluit van 7 Mei werd een ontsmettingsoven, systeem Vaillant, aangekocht. De levering van dien toestel geschiedde door de firma de Jongh en Co. te Oudewater, voor *f*2293,90, vervoer en stellen daaronder begrepen; de uitgaaf voor het gebouwtje beliep *f*1744,74 1/2, zoodat de totale kosten *f*4038,64 1/2 bedroegen.

Eene verordening en een tarief voor het gebruik van den oven werden vastgesteld in uwe vergadering van 24 September en voorts eene instructie voor de ontsmetters door ons, bij besluit van 2 Augustus.

Voor het afhalen van besmette en het terugbrengen van ontsmette goederen werden twee met blik bekleede wagentjes aangeschaft, waarvoor *f*315 werd besteed.

Het water van de Waterleiding bleek bij chemisch en microscopisch onderzoek volkomen zuiver te zijn en te beantwoorden aan alle eischen, welke aan goed drinkwater kunnen worden gesteld.

Ook het water uit de openbare pompen bleek goed te zijn, met uitzondering alleen van de pomp in de *Houtstraat*. Alle maatregelen, die genomen werden, om den toestand van het water uit die pomp te verbeteren, leidden tot geen gunstigen uitslag, en uw College besloot daarom op ons

voorstel die pomp te verwijderen en te vervangen door een pompje, met de Waterleiding in verband staande.

Gezondheidscommissie.

Van de Gezondheids-Commissie wordt jaarlijks een Verslag gevraagd omtrent hare werkzaamheden.

Het begin van het jaar 1892 kenmerkte zich door geene vermeldingswaardige zaken. Ons ledental onderging eene verandering door het bedanken van Mr. Smits, in wiens plaats werd benoemd Mr. Verheijen, die, tot ons aller genoegen, ons steeds met de meeste welwillendheid met zijn raad ter zijde staat en ons voorlicht, waar onze kennis te kort schiet.

De eerste maanden van het jaar gingen voorbij zonder dat wij veel te verrichten hadden. Al heerschte de influenza vrij sterk hier en daar, wij hadden als de wakers op het gebied van de volksgezondheid toch weinig te verrichten. Waar de oorzaken van die ziekte nog zoo weinig bekend zijn, laten wij liever zeggen nog geheel onbekend zijn, valt er voor den hyginist ook zeer weinig te doen. Wij bepaalden ons dan ook slechts tot het chemisch en bacteriologisch onderzoek van het drinkwater en tot eene nauwkeurige contrôle op den verkoop der voedingsmiddelen. Verschillende vervalschingen van boter werden ontdekt en daartegen strafrechterlijke vervolgingen ingesteld. Ook werd van tijd tot tijd onze hulp ingeroepen bij slecht gebouwde woningen of wanneer het privaatstelsel of dat der rioleering aanleiding tot gegronde klachten gaven.

De mare, dat in het naburig Groesbeek de pokken uitgebroken waren, later epidemisch heerschten, gaf der Gezondheids-Commissie aanleiding zich tot H.H. Burgemeester en Wethouders te wenden, ten einde de noodige maatregelen te nemen, ten einde de overbrenging van deze zoo terecht gevreesde ziekte naar onze stad te voorkomen. Het bleek evenwel al zeer spoedig, dat met den besten wil, eene quarantaine, hier zoozeer gewenscht, tot de onmogelijkheden behoorde en een dagelijksche aanraking met personen uit het besmette dorp, misschien ook wel besmette huisgezinnen, niet te vermijden was.

Van Regeeringswege waren ook goede maatregelen genomen, uit- en doorvoer van lompen waren verboden, maar niet onvermeld mag blijven den voorbeeldige ijver, waarmede de leden van ons parc-vaccinogène werkzaam waren. De vele vaccinaties en revaccinaties, die zij hebben verricht, kunnen gerust als eene der voornaamste oorzaken beschouwd worden, dat de ziekte in onze stad slechts weinig offers heeft geëischt.

Weinig valt er verder van onze zijde te vermelden tot de helft van de maand Augustus, toen er in vele steden Commissies werden gevormd tegen de nadere cholera. De Gezondheids-Commissie van Nijmegen, die in strijd met de meening van sommige pessimisten zelden teekenen van leven gaf, hoewel nooit te koop loopende met hare handelingen, maar steeds werkte, waar zij het noodig achtte, sloeg ook dadelijk de handen aan de ploeg.

Ingevolge art. 7 van de Verordening tot regeling van de samenstelling en den werkring eener Gezondheids-Commissie, werden in eener harer vergaderingen voor iedere wijk plus minus 4 ingezetenen uitgenoodigd haar tijdelijk bij te staan. De namen dier leden waren de heeren: J.W. Hoefnagels, H.L. Polak, Dr. Vriens, Joh. v. Wijhe, W.J. Maurits, F.C. Neyboer, A.F. van Aernsbergen, G.J. Groot, St. Anna, P. Jansz, C. Haspels, A.W. v. Roggen, S. Blok, H. Hamer, M.A. Hoefnagels, Neerbosch, F. Backer, P.H. Noorduijn, H.J. Hamerslag, G. Ensink, J.J. Brakenhoff, M.A. de Rooy, W.J. Payens.

Toen wij alles hadden voorbereid kregen wij eene uitnoodiging van H.H. Burgemeester en Wethouders eene vergadering bij te wonen met den heer Adj.-Inspecteur van het Geneesk.

Staatstoezicht in de prov. Gelderland en Utrecht, Doctor Post, die deze bijeenkomst gewenscht oordeelde. Het resultaat der besprekingen op deze samenkomst was, dat het Dagelijksch Bestuur in overleg met de Gezondheids-Commissie reeds die maatregelen had genomen, die ZEd. zich had voorgenomen hier voor te stellen. Aan het einde der zitting moest hij de Plaatselijke Gezondheids-Commissie zijn dank betuigen voor de reeds genomen maatregelen, met bijvoeging, dat Nijmegen onder de eerste steden van ons land behoorde, die slagvaardig was.

Het deed der Gezondheids-Commissie natuurlijk zeer veel genoegen dit uit den mond te hooren van een geneeskundige ambtenaar, in aanmerking genomen de aanvallen, waaraan zij in den laatsten tijd was blootgesteld, zonder dat men bepaald wist of hare werkzaamheden al of niet konden gewaardeerd worden.

Vooraf mogen wij niet onvermeld laten de waardige wijze, waarop het Dagelijksch Bestuur ons heeft ondersteund. Was het ons weliswaar reeds toegezegd, op de bijeenkomst met Dr. Post herhaalde de Voorzitter van den Gemeenteraad, dat de Gezondheids-Commissie een onbepaald crediet was toegestaan; men wilde ons niet beperken in onze handelingen. Waar eene Gezondheids-Commissie zóó wordt gesteund in hare belanglooze, dikwijls zeer moeilijke werkzaamheden, mag zij dankbaar zijn en troffen de pijlen haar niet, die van eene andere zijde op haar werden afgeschoten.

Maar ook dankbaar mag de Gezondheids-Commissie terugzien op dat, wat zij in de bange tijden van de dreigende cholera verricht heeft.

Op eene der eerste vergaderingen werden de leden der Gezondheids-Commissie in secties verdeeld, en aan elke sectie opgedragen hare bevindingen in de eerstvolgende vergadering aan den Voorzitter mee te deelen. Elke week, des Vrijdags, werd er eene vergadering gehouden, terwijl aan de heeren Van Pelt en Dr. Vriens het scheikundig onderzoek van het drinkwater werd opgedragen; op voorstel van den Voorzitter zou Dr. Saltet te Amsterdam het bacteriologisch onderzoek gegeven worden. De heer Payens had het reeds met gunstig resultaat aan den heer Van Ledden Hulsebosch te Amsterdam gezonden.

Uit de rapporten, die door de verschillende secties ingediend werden, bleek het maar al te duidelijk in welk een treurigen toestand vele wijken van onze stad verkeerden.

Zoo kregen wij uit *Wijk E [Hees]* een verslag van de bevindingen der verschillende woningen en terreinen, dat niet zeer gunstig was.

Blok Willemshof, eigenaar Kerkhoff. Deze huizen zijn van binnen vrij goed ingericht, de privaten zijn gedeeltelijk buitenshuis, gedeeltelijk in het achterhuis. De bewoners dezer huizen behooren meestal tot den werkmansstand. De afvoer van water, zoowel van het huis- als hemelwater, is zeer onvoldoende, te meer omdat zich daarbij dikwijls voegde de gier van mesthoopen of van kleine stallingen afkomstig. De eigenaar had daarom hier en daar zinkputten aangelegd, die evenwel meestal te klein waren en de goten, die daar heen leidden, bezaten over het geheel te weinig helling, zoodat wij op verschillende plaatsen verzamelingen van vuil, stinkend water aantroffen. In datzelfde blok huizen bestaan twee welpompen. Op een afstand van nog geen 1/4 meter is bij de eene pomp eene mestvaalt aanwezig en de verderfelijke invloed daarvan op het drinkwater is zoo groot, dat de menschen het niet kunnen gebruiken. Er werd daarom noodig geoordeeld het water scheikundig te laten onderzoeken door de heeren Van Pelt en Dr. Vriens, die verklaarden dat het water uit de eene pomp geheel onbruikbaar, dat uit de tweede zeer goed was. Er werd voorgesteld de eene pomp te doen sluiten.

Het blok huizen, genaamd *Wilhelmina's Hof*, behoorende aan Jacobs, de huizen behoorende aan de Erven Berends (voogd Van Haaren alhier), en die welke aan Van Haaren zelf behooren, geven, wat de inwendige inrichting aangaat, een veel slechtere indruk, vooral wat de zindelijkheid aangaat, dan de woningen van den zoogenaamden *Willemshof*.

In de meeste woningen van de Erven Berends en Van Haaren zijn de privaten binnenshuis en in de onmiddellijke nabijheid van het slaapvertrek geplaatst. Wij zeggen slaapvertrek, maar wij kunnen het gerust met den naam van "slaaphok" bestempelen, want het is meer geschikt voor geiten en varkens dan voor menschen. Het luchtgat, waardoor versche lucht moet binnenkomen, komt uit in eene ruimte, waar zich het privaat bevindt. Hierbij komt, dat in het vertrek, waar de privaten zijn, zich varkens, geiten of konijnen bevinden. Achter de woningen vindt men bijna overal mesthoopen, die een onvermijdelijk gevolg zijn van het houden van varkens, geiten enz. Aan de bewoners werd aangeraden deze mesthoopen in het belang hunner gezondheid zoo spoedig mogelijk op te ruimen, terwijl H.H. B. en W. werd verzocht hunne hulp ons in deze te willen verleen. Van de zijde der eersten vonden wij vrij wel algemeene instemming en werd vervulling onzer wenschen toegezegd.

Eene der voornaamste grieven omtrent deze woningen was, dat op geene der terreinen, waar zij geplaatst zijn, eenige afwatering bestaat. Elken afvoer van huis- en hemelwater is ten eenenmale onmogelijk en de omgeving der huizen is niet beter te beschrijven, dan haar gelijk te stellen met een modderpoel, waarin groot en klein zich bewegen en aldus hunne huizen verontreinigen. Mocht in deze buurt, wat niet te hopen was, eene epidemie zijn uitgebroken, de gevolgen waren niet te berekenen geweest. Van gemeentewege is in overleg met de eigenaren voor eene behoorlijke afwatering gezorgd en zijn zinkputten aangelegd. In hoeverre deze zinkputten goede diensten zullen bewijzen, zal de ondervinding moeten leeren, ofschoon de Gezondheids-Commissie in principe tegen het aanleggen van zinkputten is, als zijnde brandpunten voor de verspreiding van smetstoffen.

Het drinkwater, afkomstig uit drie welpompen, staande bij elk van de drie blokken huizen, was van dien aard, dat aan H.H. B. en W. werd verzocht de bewoners van deze wijk van het water der waterleiding te willen voorzien, welk verzoek met den meesten spoed werd ingewilligd.

Als algemeenen maatregel werden de huizen in de verschillende achterbuurten goed gereinigd, daar waar de leden der verschillende secties het noodig oordeelden, werd ligstroo uitgereikt, molton dekens gegeven, voor iedere sectie 10 stuks, witkalk voor het witten der muren enz. De Directeur der Gemeente-reiniging belastte zich met het zuiver houden der openbare en zooveel mogelijk ook van enkele bijzondere sekreten door middel van carbolzuur, terwijl alle goten in de geheele stad ook door carbolzuur dagelijks werden uitgespoeld. In de Nijmeegsche Courant werd meegedeeld, dat iedereen, die het verlangde, zijn drinkwater kosteloos kon laten onderzoeken door de heeren Dr. Vriens en Van Pelt. In de achterbuurten en de buitenwijken werd het volgende strooibillet uitgedeeld:

"Bij gelegenheid, dat door eenige onzer medeleden aan uwe woning een bezoek werd gebracht met het oog op de gezondheidsbelangen in deze dagen van het dreigen eener epidemie, zoowel van u zelve als van het algemeen, heeft men u met nadruk gewezen op het wenschelijke om de zich bij of in uwe huizen bevindende beer- en zinkputten van behoorlijke afsluitingen te voorzien.

Daar het belang hiervan door u niet voldoende schijnt te zijn begrepen, wenschen wij u andermaal te wijzen op het hoogst wenschelijke, dat aan den u gegeven raad ten spoedigste gevolg worde gegeven, opdat bij een eerstvolgend bezoek aan uwe woning blijken moge, dat algemeen verbetering op het bedoeld gebied is ingetreden.

Tevens nemen wij deze gelegenheid waar, om u te wijzen op het gevaarlijke, dat is gelegen in het gebruik van drinkwater uit putten, die in de onmiddellijke nabijheid, of zelfs op korten afstand zijn gelegen van beer- en zinkputten. Het gebruik van zulk drinkwater is inderdaad nimmer zonder gevaar, maar moet in tijden als de tegenwoordige met zorg worden vermeden.

Ten overvloedige wordt u de gelegenheid geboden het drinkwater kosteloos te doen onderzoeken, indien u eene vooraf goed gereinigde flesch of kruik, daarmede gevuld, ten onderzoek aanbiedt aan den heer J. van Pelt, Apotheker, *Stikke Hezelstraat*, Nijmegen. Namens de Gezondheids-Commissie."

Tevens werd een 500tal exemplaren van het stukje van Prof. Dr. Van Overbeek de Meyer overgedrukt uit "Het Nieuws van den Dag" getiteld: "Wenken bij het naderen der Aziatische Cholera", bij de Firma Backer, hoek Grootestraat, gratis verkrijgbaar gesteld. Hiervan werd ruim gebruik gemaakt, zoodat wij verscheidene exemplaren te kort kwamen.

Bij het verder onderzoek van de leden der verschillende secties bleek, dat onze raadgevingen gunstig werden opgenomen en men zich beijverde alles in orde te brengen.

Er valt evenwel veel, zeer veel te verbeteren en hoewel dit niet in een korten tijd kan gebeuren, zal het toch zeer wenschelijk zijn, dat men de zaak met den meesten ernst, ter harte neme, opdat Nijmegen haar ouden roem handhave en niet een Augiasstal worde, die niet meer te reinigen is.

Wij hebben toch bij deze gelegenheid gezien hoe treurig het in vele opzichten in Nijmegen gesteld is en waar wij u een klein overzicht gaven van hetgeen wij te doen hadden in eene der buitenwijken, willen wij u ook een en ander meedeelen van de resultaten van ons onderzoek in de stad zelf.

Wanneer wij onze wandeling beginnen in *Wijk B*, dan gaan wij eerst door de *Karregas* en bezoeken daar de woningen No. 4, eigenaar Lijn, No. 44, eigenares Wed. Middendorp, No. 71, eigenaar Peters, Molenstraat; hier vinden wij slechte privaatputten, slecht ingerichte riolen en zeer veel vuil. De *Zwanengas* bezoekende, vinden wij in de woningen No. 83, 84, 97a, 73a, 73, 55 over het algemeen zeer slechte ventilatie, meest ongedekte privaten, die vaak op mesthoopen uitloopen. De reinheid der goten liet ook zeer veel te wenschen over, in weerwil de Gemeente-reiniging dagelijks voor doorspoeling zorgt, doch men stuit hier over het algemeen op de verregaande onzindelijkheid der bewoners. Niet veel beter is het gesteld op vele plaatsen in de *Bloemer- en Regulierstraten, Achter Valburg en den Hessenberg*. Bij het geregeld bezoeken dezer buurten, werd onze oplettenheid gaande gemaakt door de slechte hygiënische verhoudingen. Is toch in het algemeen de ruime verspreiding van mest- en afvalverzamelingen binnen deze stad eene grief, waarmede vroeger of later, naar onze bescheiden meening, zal moeten rekening gehouden worden, van een bijzonder gewicht schijnt haar het bestaan van dergelijke verzamelingen in en nabij sommige woningen uitkomende aan de *Regulierstraat*.

Het terrein, omsloten door *Regulierstraat*, een gedeelte van *Achter Valburg*, der *Parkdwarsstraat*, met haar verlengde tot aan Achter Valburg en een gedeelte van den *Parkweg*, is toch voor het grootste deel aanmerkelijk lager gelegen dan het niveau der genoemde straten en vormt zodoende een ketel, waarin wederom verscheidene woningen zijn gebouwd. Het zakwater der hooger gelegen terreinen vloeit naar deze diepte, zoodat het van belang moet geacht worden, dat geene verontreiniging in dit zakwater kunnen voorkomen.

Nu komen er in de woningen van M. van Ewijk, No. 41, Reijnen, No. 45, en J. Hopman, No. 39, allen aan de Regulierstraat gelegen, verzamelingen van mest en faecalien voor (de latrines staan met de mesthoopen liefst in onmiddellijke verband), die den lageren bodem, volgens ons oordeel, op eene allezins schadelijke wijze drenken. Wij zijn dan ook van meening, dat het geheele terrein, door de bovengenoemde grenzen aangeduid, moet worden beschouwd als ongeschikt voor het houden van bewaarplaatsen als bovenbedoeld en hebben wij dientengevolge ons tot het Dagelijksch Bestuur gewend om het in ernstige overweging te geven of er geene maatregelen moeten genomen worden om het voortbestaan van zoo'n toestand op te heffen. Bij dezelfde gelegenheid vestigden wij de aandacht op de mestverzameling achter de woning van B. Leenders, aan de *Bloemerstraat* No. 55, waarvan het behoud mede met ernstige gevolgen dreigt,

waarom wij dan ook met nadruk verzochten tot de opheffing te willen overgaan. Allertreurigst zag het er ook uit op de zoogenaamde **Bleek, Achter Valburg**, toebehorende aan de heeren Van der Waarden alhier. Een rioolstelsel zonder weerga, zink- en beerputten van de ellendigste soort, in een woord een toestand, die alle beschrijving te boven gaat. De eigenaars hebben daarin wel eenige verbetering gebracht, maar wij mogen niet verklaren, dat hier in alle opzichten aan de hygiënische eischen is voldaan.

Zeigelbaan, Kroonstraat en Hessenberg vertoonden slechts op enkele plaatsen slecht ingerichte privaten en mestvaalten.

In wijk D en C is het al even treurig gesteld. Komen wij in de **wijk D**, en wandelen wij de **Boddelstraat** door met hare verschillende sloppen en gangen, dan vinden wij veel wat slecht, zeer slecht te noemen is. Zoo onder anderen bij Boukens, No. 36, waar achter zijn huis eene beestenslagerij is, en waar zich eene verzameling van vuil bevond, die merkwaardig was. P. Bom, die zich er op toelegt zijne huurders zooveel mogelijk te exploiteeren, heeft op zijn in vele ellendige kamertjes verdeeld bovenhuis alles wat strekken kan om de gezondheid van de bewoners te benadeelen. Privaten bestaan er niet en de uitwerpselen worden doodeenvoudig door de ramen op straat geworpen.

Wij verzochten deze kamers onbewoonbaar te verklaren, zoo niet de eigenaar ten spoedigste verbetering aangebracht.

Bij A. Peters, No. 19, was eene kunstig ingerichte bewaarplaats van mest en faecalien, dat wil zeggen waar het moest strekken om deze zooveel mogelijk aan het oog van den bezoeker te onttrekken, maar ook om daardoor zooveel te meer nadeel aan de buurbewoners te bezorgen. Over het algemeen waren de privaten in deze wijk zeer slecht ingericht en was het houden van mestvaalten, daarmede direct in verband staande, meer regel dan uitzondering. In het **Kloosterhof**, achter No. 22, in de **Papengas, Lompenkramerengas, Nonnenstraat, Rozengas** hadden de leden dezer sectie zeer vele aanmerkingen.

In het Kloosterhof vonden zij een privaat, dat door vele personen werd gebruikt, maar zóó slecht was ingericht, dat om eene spoedige verbetering dringend werd verzocht. In de **Monopolie** vonden zij een riool, dat door de werkplaats van Bunders loopt, beginnende bij de slachterij van Van Swelm, op de plaats bij de **Kabelgas**, en dient om het schrobwater uit die slachterij kwijt te raken. Het riool eindigt bij Bunders en verspreidt daar zeer veel stank, tot nadeel van de menschen, die in de nabijheid wonen.

In **wijk C**, b.v. **Vleeschhouwerstraat, Steenstraat, Strikstraat, Ottogas, Rozemarijngas**, werden ook zeer vele ongunstige toestanden aangetroffen. Bij Van Ewijk, **Vleeschhouwerstraat** No. 22 en 24, waren de privaten en mesthoopen zeer slecht ingericht. J. Jacobs had een mesthoop, die verpestende dampen deed opstijgen naar de school op den **Klokkenberg**. Bij Detmers, No. 60, vond men in de kamer een sekreetput, slechts gedekt door een houten luik.

Bij J. de Kroet was op de bovenwoning geen sekreet, zoodat wij verzochten deze onbewoonbaar te verklaren, zoo lang daarin niet voorzien werd. In de woning van W. van Raay, No. 35, was de stal niet van de woonkamer afgesloten. In de **Steenstraat** werd bij de kleine boeren vrijwel hetzelfde gevonden als in de **Vleeschhouwerstraat**. In de **Rozenmarijngas** heeft Kluck, wonende op het **Geertruidsbergje**, een hoog woord en speelt daar, door zijne slecht ingerichte woningen en ellendige privaten een slechte rol. Een huisjesmelker in den waren zin des woords, is hij iemand, die ook, zooals over het algemeen met dergelijke personen het geval is, wel zorg draagt zijne huurpenningen binnen te krijgen, maar niets voor zijne huurders over heeft. Voor eene behoorlijke sluiting der privaten is door B. en W. zorg gedragen. De **Rozenmarijngas** vraagt in alle opzichten veel verbetering. Bestrating, rioleering, inrichting der woningen zijn over het algemeen zeer slecht.

Wij zouden over deze wijk nog zeer veel kunnen zeggen, maar hebben gemeend het meest noodzakelijke te moeten vermelden.

En wie zou nu zeggen, dat over *wijk A* ook zooveel te verhalen valt en toch is het waar, maar wij wenschen slechts dat mee te deelen wat ons het belangrijkste voorkomt.

Een perceel, No. 2ii, eigenaar G.B. Kluck, *Voerweg*, is bewoond door verschillende huurders. Er werd voorgesteld dit onbewoonbaar te verklaren, op grond van de lage ligging van het terrein, waar volstrekt geene afwatering is, een groot aantal huisgezinnen gevestigd zijn, de privaten in een ellendigen toestand verkeerden, een mestvaalt is aangelegd, die de lucht ten hoogste verontreinigt. In gewone tijden wordt het vuil van genoemde beerput in de woningen gedrongen en verspreidt zoo'n vreeselijken stank, dat zelfs ook de buurtbewoners deze onuitstaanbaar vinden. Bij veel regen zijn de woningen bijna niet te bereiken.

Met perceel No. 27, *Vlaamsche gas*, eigenaar E. Engels, *Molenstraat*, bewoond door Th. Berenbroek, is hetzelfde het geval. Eene woning van ca. 3 X 4 M. is bewoond door een gezin, bestaande uit 4 personen, waarvan de huiskamer ook tot slaapkamer dient. Midden in dit hok is de bewaarplaats der uitwerpselen neergezet en onnoodig is het te zeggen, dat hierdoor een vreeselijke stank verspreid wordt. Het vuil ligt in een hoek van die kamer tot een grooten hoop bijeen-gegaard.

In het huis No. 30, *Voerweg*, eigenaar J.C. Beer, *Hezelstraat*, bewoond door de Weduwe Van den Berg, bevond zich in een hoek, onmiddellijk grenzende aan een andere woning, een privaat, waarvan de toestand zóó was, dat wij liefst eene beschrijving zullen achterwege laten. Op sluiting van dit privaat werd aangedrongen.

No. 87 en 89, *Hertogstraat*, eigenares Mejuffr. de Wed. Van Ellekom, bewoond door P.G. Peperzak, G.H. de Kleyn enz. enz., gaven ook redenen tot groote ontevredenheid. Ze waren zeer bouwvallig, sekreten niet gedekt, een allerellendigste geitenstal, een onoverdekte, stinkende mestvaalt, hoegenaamd geen waterafvoer enz. enz. Wij oordeelden het noodig ook deze voor bewoning ongeschikt te verklaren en wendden ons daarom ook weder tot het Dagelijksch Bestuur.

Omtrent de woningen No. 50, *Ziekenstraat*, eigenaar N. van Eck, slechte sluiting eener privaat- en zinkput, betere rioleering; No 22, *3e Walstraat*, verbetering van afvoer van water; No. 12, *Hertogstraat*, bewoond door A. Heiligers, een zeer slecht gesloten privaatput, werd verbetering gevraagd en verkregen.

In het perceel No. 36, *Paulstraat*, eigenaar H.J. Prudon, poelier, is op den zolder eene vetmesterij van kippen enz., die dáár naderhand ook worden geslacht, zoodat er een vreselijke stank in dat huis heerscht, natuurlijk zeer nadeelig voor de bewoners, maar die ook zeer schadelijk is voor het geslacht wild en later dus ook voor de gebruikers.

Hiermede hebben wij U een overzicht gegeven van de werkzaamheden der Gezondheids-Commissie in het afgelopen jaar. Een dure plicht rustte op ons, met het oog op de naderende cholera. Wij hebben allen zoo veel in ons vermogen was getracht te handelen, waar wij meenden handelend te moeten optreden. En vraagt U welk was het resultaat van al die bemoeiingen, wij kunnen daarop antwoorden, dat wij er zeer mede tevreden zijn. Het Dagelijksch Bestuur heeft ons uitnemend gesteund. Onze dagelijksche rapporten, het resultaat van onze wandelingen door Nijmegen, werden, waar het mogelijk was, zoo spoedig mogelijk behandeld en aan onze wenschen gevolg gegeven.

De mesthoopen b.v. zijn zoo spoedig mogelijk opgeruimd geworden, en waar dit niet vrijwillig ging, geschiedde het door tusschenkomst van de politie. Zoo zagen wij tot ons genoegen een zestigtal van die bewaarplaatsen van vuil verdwijnen. Ruim was ook de ondersteuning en hulp, die wij van de Gemeente-reiniging met haren ijverigen directeur ondervonden. In tijden van

besmettelijke ziekten is toch het schoonhouden der goten en privaten, maar vooral ook de zindelijkheid der woningen van de armen in de achterbuurten een hoofdfactor, en hierin stond genoemde directeur ons getrouw ter zijde.

Waar huizen onbewoonbaar moesten verklaard worden, openbare privaten moesten gesloten worden, kregen wij eene zeer gewenschte medewerking van het Dagelijksch Bestuur. Niet onvermeld mag ook blijven, dat de binnenplaats enz. enz. in de *huizen van Regters, Oude Stadsgracht*, op ons verzoek spoedig zijn verbeterd, wat wij voornamelijk te danken hebben aan den goeden steun van H.H. Burgemeester en Wethouders. Hetzelfde kunnen wij zeggen van de rioleering bij de gebouwen in de *Koninginnelaan*.

Het chemisch en bacteriologisch onderzoek van het drinkwater der waterleiding gaf steeds de beste resultaten. Reeds in 1889 en 1890 had Dr. Dupont, te Rotterdam, meegedeeld, dat ons waterleidingswater nà het mikroskopisch onderzoek aan alle vereischen van goed drinkwater voldeed. Grondboringen, ook weder in den laatsten tijd onder toezicht van den Voorzitter in en om Nijmegen verricht, gaven de beste resultaten omtrent zijne samenstelling. De heer Van Ledden Hulsebosch te Amsterdam, die zich met het scheikundig onderzoek had belast, verklaarde niets anders dan wat ijzer-oxyde en keukenzout te hebben gevonden. De grondboringen van den laatsten tijd hadden vooral ten doel te constateeren of de opgave van enkele bewoners uit de *St. Annalaan* waarheid bevatten, dat de grond uit klei en oer bestond. Wij zullen U wel niet behoeven te zeggen, dat de ervaring van den Voorzitter bij die gelegenheid opgedaan, geheel in strijd was met de bewering van die bewoners.

Een ander resultaat van onze werkzaamheden was, dat de Voorzitter in eene van de laatste vergaderingen het voorstel deed eene Commissie te benoemen tot herbezinning der medische politie-verordeningen. Dit werd algemeen goedgekeurd en de benoemde Commissie toog weldra aan het werk en kweet zich zeer verdienstelijk van hare taak, zoodat die gewijzigde verordeningen weldra aan het Dagelijksch Bestuur tot eene behandeling in den Gemeenteraad konden worden opgezonden. En hiermede eindigen wij ons Verslag; van harte hoopt de Gezondheids-Commissie nuttig werkzaam te zijn geweest.

JAARVERSLAG 1893:

Medische Politie.

Ter uitvoering van Uw besluit van 10 december 1892 is op het terrein aan de Tweede Walstraat eene overdekte bergplaats voor de vuilniskarren ingericht, waarvan de kosten bij aanneming hebben bedragen f2085,-.

Van de maatregelen, welke in het jaar, waarop dit Verslag betrekking heeft, zijn genomen, om het inacht nemen van de eischen der algemeene gezondheid, bij het bouwen van huizen enz., beter, dan tot nog toe het geval was, te verzekeren, hebben wij reeds melding gemaakt onder punt 4 van de voornaamste in den Raad behandelde onderwerpen.

Tot die maatregelen behoorden in het bijzonder ook eenige voorschriften in het belang van de reinheid. Aan de bewoners van woningen, uitkomende op niet tot de openbare straten behorende gangen of stegen, is thans de verplichting opgelegd die gangen enz. met de zich daar bevindende goten en riolen schoon te houden en van vuil te reinigen. Voorts werd eene bepaling vastgesteld, krachtens welke eigenaren van terreinen, waarop modder en vuil water blijft staan, kunnen worden genoodzaakt die terreinen zoo te verhoogen, dat afwatering naar de openbare straat mogelijk wordt. Eindelijk werden maatregelen genomen, om de eigenaren van in eene andere woning vocht doorlatende beerputten, mestbergplaatsen, riolen, enz. te noodzaken wanden of bodem van putten enz. in waterdichten toestand te brengen, en om de lediging van beerputten, zinkputten enz. te verzekeren.

Aan die bepalingen werd in den loop van het jaar eenige malen uitvoering gegeven. Op een erf aan de *Lange Nieuwstraat* bevond zich een riool en een mestbergplaats, die vocht doorlieten in een aangrenzend huis met toepassing van art. 41k der Politieverordering gelastten wij den eigenaar een en ander binnen 8 dagen in waterdichten toestand te brengen. Een dergelijke toestand bestond op een erf aan de *Hertogstraat*; ook hier werd dezelfde maatregel genomen. De lediging van een overlopende zinkput op een erf aan de *Groote-straat*, waarvan de bewoners van naburige huizen veel overlast ondervonden, werd door ons gelast krachtens art. 69a van de Politieverordening.

Artikel 93 van de bedoelde Verordening, verbiedende het bewaren van mest op daartoe door ons ongeschikt verklaarde plaatsen, werd toegepast op een perceel grond aan de *Breedestraat* te Hees, nadat op den ergerlijken toestand, welke daar in de onmiddellijke nabijheid van eene woning bestond, door de Gezondheidscommissie onze aandacht gevestigd was.

Naar aanleiding van eene ciculaire van den Geneeskundige Adjunct-Inspecteur werd, met het oog op het naderen der cholera, de *bad- en zweminrichting in de Waal* ongeveer eene maand vroeger, dan gewoonlijk het geval is, voor het publiek gesloten.

De toestand van het water uit de pomp in de *Molenstraat* bij de *Vlaamsch gas* en uit die op het *Kelfkensbosch* gaf in den zomer tot klachten aanleiding. Het bleek, dat, vermoedelijk bij vroeger uitgevoerde herstellingen, onreinheden in de putten geraakt waren. Het gelukte intusschen spoedig, door schoonmaken en uitbaggeren der pompputten, het gerezen bezwaar weg te nemen, waarna het water dezer pompen weder volkomen voor drinkwater geschikt was.

Gezondheidscommissie.

Het is ons een aangename taak u in de eerste plaats te kunnen melden, dat de gezondheidstoestand in deze gemeente in 1893 gunstig mag genoemd worden. Het spreekt als vanzelf, dat de werkzaamheden niet alleen minder zijn geweest dan in het vorig jaar, maar dat ook van de bronnen van ziekten en andere zaken, die zij naspoorde, bij het publiek weinig bekend werd, bovendien verkeerden wij door alles wat de commissie in vorige jaren gedaan heeft tot bevordering der volkgezondheid als het ware in een staat van overgang en moeten wij de resultaten van onze bemoeiingen afwachten om daarover te kunnen oordeelen.

Ons ledental werd door het bedanken van den heer Weve tot ons groot genoegen aangevuld met Doctor Vriens, leeraar in de scheikunde aan de H.B.school.

Het begin van het jaar 1893 kenmerkte zich door geene vermeldingswaardige feiten.

Ingevolge besluit van den gemeenteraad werden de toegevoegde leden aan de permanente gezondheidscommissie in hunne positie gehandhaafd en tot heden is er nog geen besluit genomen deze geassumeerde leden te bedanken en ze mee te deelen, dat wij de door hen gepresenteerde diensten zeer hebben leeren waardeeren. Indien de pokken zich niet verder uitbreiden, zullen wij er toe kunnen overgaan hen mee te deelen, dat wij hunne verdere medewerking niet meer behoeven.

De werkzaamheden der commissie bleef zich in het algemeen bepalen tot het toezicht op en de verbetering van anti-hygiënische toestanden in en om Nijmegen. Hoewel er nog zeer veel te verbeteren is omtrent schadelijke invloeden voor de gezondheid, mogen wij toch niet ontkennen, dat er reeds veel verbeterd is.

Klaagden wij onder meer in ons vorig verslag over anti-hygiënische toestanden in de *Herzogstraat, Voerweg, Vleeschhouwerstraat, Steenstraat, Strikstraat en Ottogas*, wij mogen thans met genoegen vermelden, dat hierin zeer veel verbetering is gebracht. Vooral mogen wij er op wijzen, dat de rioleering in de *Koninginnelaan, Wilhelminahof*, veel veranderd is en dat door het plaatsen van standpompen de bewoners thans zuiver water kunnen drinken. De toestand der woningen in de *oude Heessche laan, Willemshof*, bleef onveranderd, en als men daar de rioleering, de vele mesthoopen, de ligging der pompen nagaat, dan is het onverklaarbaar, dat de eigenaar niettegenstaande onze herhaalde aanvragen om verbetering, daarvoor doof blijft. Ook op vele plaatsen in onze stad, waar het drinkwater door bodemverontreiniging onbruikbaar was geworden, zijn standpompen geplaatst; eene niet genoeg te waardeeren verbetering.

Het water uit onze waterleiding werd tweemaal bacteriologisch onderzocht en het resultaat van vroegere onderzoekingen werd ook nu weder bevestigd, dat ons leidingwater uitstekend drinkwater is.

Over het algemeen mogen wij ons nog niet verblijden over den toestand der bewaarplaatsen van mest en faecaliën. De bestaande mesthoopen nemen in oppervlakte toe en aangezien vele bewoners in de achterbuurten zich op het houden van varkens toeleggen, is het aantal ook zeer vermeerderd. In een paar gangen in de *Vlaamsche gas*, die aan de ondereinden grenzen aan het Oud-Burgeren Gasthuis, vindt men toestanden, die wat mesthoopen-aanleg en rioolvorming betreffen, de stoutste verwachtingen overtreffen, maar de stank, die daar soms heerscht is niet te beschrijven; herhaalde malen daarover uitgebrachte klachten en alle mogelijke pogingen tot verbetering hebben tot heden tot geen resultaat geleid. Maar als men zoo van tijd tot tijd zulke toestanden ontmoet, dan vraagt men onwillekeurig zich zelf af, waarom gaat men toch niet, even als in de buitenwijken te Arnhem, er toe over het houden van mestvaalten te verbieden en te bevelen om reeds bestaande op te ruimen?

Nog eene belangrijke kwestie in onze stad is de inrichting, toestand enz. van vele publieke privaten; zoo b.v. in de *Boddelstraat*, *Vleeschhouwerstraat*, *Steenstraat*, *Voerweg* enz. is zij allerellendigst. De Commissie en vooral de Voorzitter heeft herhaalde malen getracht verbetering aan te brengen, maar heeft voor zijne moeite niets dan de grootste onaangenaamheden onderhouden, eenmaal zelfs met de bedreiging een pak slaag te kunnen krijgen. Op medewerking van de burgerij, eigenaren van huizen mogen we niet rekenen, en men beweert, dat onze goede bedoelingen slechts dienen om hen te benadeelen. Tot nu toe spraken wij over de woningen der mingevoeden, maar ook in vele anderen, b.v. in de *Gerard Noodtstraat* zijn de privaten zeer slecht geplaatst en ingericht. Zoo vinden wij hier de beerputten in de kelders en is er in de huizen soms een stank, die niet alleen ondragelijk is, maar hoogst nadeelig voor de gezondheid. Onze bemoeiingen hebben alweder tot nietsgeleid, slechts eene massa onaangenaamheden was onze belooning. Hoogst wenschelijk ware het voor Nijmegen indien er eene bouwcommissie bestond, dan toch zouden zulke onmogelijke bouwplannen niet uitgevoerd kunnen worden. Ook in het afgelopen jaar werd ons advies gevraagd omtrent eene verbetering der goten enz. in de *St. Annalaan*, terwijl ons ook om een afschrift werd gevraagd van de scheikundige analyse van den grond waarop de huizen van den heer Steur zijn gebouwd. De Inspecteur van het geneeskundig staatstoezicht in deze provincie, die zich daarvoor tot ons wendde, hadden wij daarmede reeds vroeger geholpen. Wij voldeden ten opzichte van het laatste aan zijn verzoek, maar ten opzichte van het eerste verwezen wij ZEd. naar H.H. Burgemeester en Wethouders. Dat het zeer wenschelijk zou zijn, dat die goten verbeterd werden, valt niet te ontkennen, maar het schijnt dat hieraan groote bezwaren verbonden zijn.

Was het verslag der gezondheids-commissie over 1892, zooals ik boven reeds zeide, eenigzins uitgebreid, door de vele werkzaamheden door ons verricht met het oog op het naderen der cholera, dat over 1893 is veel beknopter, omdat er in dat jaar zeer weinig is voorgekomen waarvoor ingrijpende maatregelen noodig waren. Maar wij moeten, aan het einde van ons rapport gekomen, nogmaals den wensch uitspreken, dat wij van harte hopen, dat spoedig de tijd aanbreke, dat alle methoopen uit onze stad verdwijnen. Immers onze aan belangwekkende vraagstukken en groote feiten zoo rijke tijd heeft ons toch de ervaring gegeven, dat reinheid van bodem, van lucht, van water, de voornaamste factoren zijn voor het behoud der volksgezondheid.

JAARVERSLAG 1894:

Medische Politie.

Aan de bepalingen in de Politieverordening opgenomen in het belang van de openbare gezondheid, werd in den loop van het jaar een paar malen uitvoering gegeven.

Uit een rapport van den gemeente-architect was ons gebleken, dat zich op de binnenplaats, behorende bij het perceel aan de *Nonnenplaats* Nos. 66 en 68, een open privaat bevond, waarboven het privaat van het bovenhuis van perceel 68, welk laatste privaat en zijne leiding lek waren, ten gevolge waarvan de wanden van het benedenprivaat, zoowel binnen, als buiten, benevens de aansluitende muren van de binnenplaats en een deel van de bevloering van dier plaats met faecaliën besmet waren. Met toepassing van de artt. 46 en 47 der Verordening werd door ons bevolen, dat het lekke privaat en de ondichte leiding volkomen dicht moesten worden hersteld.

Door de Gezondheidscommissie werd onze aandacht gevestigd op den slechten toestand van het water uit de pomp op het terrein van het zoogenaamde *Willemshof aan de Oude Heessche Laan*, op het houden van varkens op daarvoor ongeschikte plaatsen en op een ongedekten ingang van een beerput in een perceel aan het *Hoogstraatje*. Wat het eerste punt betrof konden wij, vermits het hier geen sprake was van eene openbare pomp, geen maatregelen nemen; wij deden evenwel de bewoners van het bedoeld hof voor het gebruik van het water waarschuwen. In de tweede opmerking van de Gezondheidscommissie vonden wij aanleiding om, met toepassing van artikel 93 der Verordening, ongeschikt te verklaren voor het houden van varkens den kelder van het perceel aan de *Papengas* 23, en de stal in het perceel aan de Vinkegas 18. Op den toestand van den bedoelden beerput werd de aandacht van den eigenaar gevestigd.

Aan een ingekomen klacht over den toestand van een beerput behorende bij een perceel aan de *Steenstraat*, die vocht doorliet in een huis aan de *Waalkade*, konden wij geen vervolg geven omdat niet vaststond wie eigenaar was van dien beerput, en toen eenigen tijd later omtrent het eigendomsrecht eene beslissing was genomen, bleek niet meer van den toestand, die aanleiding kon geven voor toepassing van artikel 41k der Verordening.

Na het overlijden van de vorigen titularis was voor het onderzoek van voedingsmiddelen geen deskundige meer benoemd. In het laatst van het jaar, waarop dit Verslag betrekking heeft, werd door U in deze vacature voorzien en daardoor weder mogelijk gemaakt de toepassing van de in 1874 vastgestelde Verordening, volgens welke onderzoek van voedingsmiddelen door belanghebbenden kan worden gevraagd, tegen betaling van een kleine heffing voor de gemeentekas.

Gezondheidscommissie.

Wij hebben de eer U hiermede ons Verslag aan te bieden over 1894, waaruit U weder blijken zal, dat wij niets onbeproefd hebben gelaten om niet-hygiënische toestanden in de plaats onzer inwoning op te ruimen en werkzaam te zijn voor de volksgezondheid. Helaas! mochten wij in onze pogingen daarvoor niet altijd slagen en ondervonden wij niet steeds de zoozeer gewenschte medewerking en ondersteuning.

Ons ledental onderging eene verandering door het bedanken van de heer Geerligts en het benoemen van Dr. Hocke in diens plaats.

Beginnende met U een resumé onzer werkzaamheden te geven, hebben wij de eer, met verwijzing naar art. 6 der Verordening tot regeling van de samenstelling en den werkkring eener Gezondheidscommissie, U mede te deelen, dat bij ons aanhoudend plaatselijk onderzoek gebleken is, dat de reinheid der straten en riolen over het algemeen veel te wenschen overlaat. Is dat reeds in de hoofdstraten blijkbaar, zeer sterk komt het uit in de mindere buurten, nog verergerd door een slecht plaveisel. Verzamelingen van vuil op de straten blijken niet dikwijls genoeg en niet volledig te worden opgeruimd. De toestand der riolen of goten is in de hoofdstraten niet altijd even gunstig te noemen; men treft hier en daar dikwijls belangrijke ophooping van vuil en daardoor belemmerden afvoer. In de *Boddelstraat, Steenstraat, Vleeschhouwerstraat, Rozemarijngas, Kloosterhof, Kromme Elleboog, Lange Brouwerstraat, Halve Trom en Karregas* ziet het er dikwijls treurig uit. De goten zijn over het algemeen dáár veel te nauw en te ondiep; men overtuige zich b.v. door eens een kijkje te nemen hoek *Keumegas en Nonnenstraat*. Reine straten en goten houdt de Gez. Comm. uit een sanitair oogpunt voor zoo hoog noodig, dat zij de vrijheid neemt er op aan te dringen om in de mindere buurten het plaveisel te verbeteren, de verzamelingen van vuil meermalen daags te doen opruimen, vooral ook de goten te verbeteren en liever van gemeentewege te doen uitscheppen dan dit, zooals al te dikwijls gebeurt, aan de inwoners over te laten; wij hebben hier vooral het oog op de mindere buurten. Inzonderheid zou het zeer wenschelijk zijn deze reiniging uit te strekken tot de vele gangen in de *Regulierstraat* en *Zwanengas*. Wanneer straten en goten een ogelijk aanzien hebben, dan kan men vertrouwen, dat zulks bij de bewoners als voorbeeld en prikkel dienen zal voor het reinigen der woningen, wat vaak zooveel te wenschen overlaat. De Gezondheids-Commissie neemt deze gelegenheid te baat, zooals zij meermalen vroeger ook gedaan heeft, U op de wenschelijkheid te wijzen van het oprichten van een abattoir. Zooals men nu toch te werk gaat bij het slachten, waaraan onafscheidelijk schijnt verbonden te zijn het stroomen van bloed door de goten, verwekt het inderdaad weerzin.

Een tweede zaak, die de aandacht der Commissie steeds trekt is het groote aantal onoverdekte mestvaalten en varkenshokken. Wij noodigen U beleefd maar dringend uit eens een bezoek te brengen in de *Boddelstraat, vooral Gouden Wagen, Kloosterhof, Vinkengas, Pikkegas, Schapengas, Steenstraat, Vleeschhouwerstraat, Vijfringengas, Voerweg, Bloemerstraat, Winteroord, Zwanengas en St. Jorisstraat*.

Bij de landbouwers in de *Ziekenstraat, Karregas* enz. is in het algemeen de mestverzameling in verband met den uitloop der privaten en is die toestand zoo allerellendigst, dat een streng toezicht van Gemeentewege hier hoog nodig is. De Commissie zou U daarom wel willen voorstellen, wanneer mestverzamelingen onvermijdelijk zijn, er van wege de politie streng op te laten toezien, dat deze in behoorlijk bedekte bakken worden gehouden, en verder dat het houden van varkens uitsluitend aan landbouwers toegestaan worde. Reeds vroeger heeft de Commissie er U op gewezen en U dringend verzocht aan dit belangrijk onderwerp Uwe aandacht te willen schenken. In de *Papengas* werd o.a. eene kweekerij van varkens in een kelder gehouden, die om

het onmogelijke der inrichting de moeite waard was geweest om te gaan bezien; door onze bemoeiingen is die varkensfokkerij opgeruimd. Toch vertoont de **Papengas** nog op vele plaatsen toestanden, die uit een sanitair oogpunt onverantwoordelijk zijn en die dringend toezicht en verandering vragen. Wij moeten U verder wijzen op de toestand der openbare privaten. Velen moeten dienen voor bewoners van een groot blok huizen en bij toerbuurten moet voor de reiniging worden zorggedragen, maar als men ze in de **Boddelstraat, Vleeschhouwer- en Steenstraat** bezoekt, dan staat men verstomd over zoveel smerigs; het is niet anders uit te drukken. De privaten worden doodeenvoudig niet gebruikt, maar een ieder deponereert daar zijn uitwerpselen naar hem of haar het best voorkomt. Ook hierop moet de Commissie U met de meesten ernst wijzen en U dringend verzoeken een onderzoek te doen instellen.

Een hoogst belangrijke kwestie is de toestand van vele woningen in de achterbuurten. Gelukkig mogen wij het noemen, dat men reeds een aanvang heeft gemaakt met velen op te ruimen b.v. in den **Voerweg**, waarop wij U in ons verslag van 1890 reeds gewezen hebben; maar ook in de **Boddelstraat, Vinkengas, Vleeschhouwerstraat, Karregas, Zwanengas** enz. vindt men krotten, die onvoorwaardelijk ter bewoning ongeschikt moesten verklaard worden.

De Commissie neemt de vrijheid U in overweging te geven de Verordening tot onbewoonbaarverklaring te Leiden door den Gemeenteraad aangenomen, ook te dezer stede te willen invoeren.

Wij hebben met den meest mogelijken ijver getracht boven beschreven toestanden te verbeteren en Uwe aandacht daarop te vestigen; in hoeverre wij daarin zijn geslaagd, zullen wij in het midden laten.

Wij willen U nu op onze verdere bemoeiingen wijzen.

Onder dankzegging voor alles, wat de Gezondheids-Commissie had gedaan, ter bevordering van de gezondheid der inwoners, in het jaar 1893, ontving zij een zeer waarderend schrijven van den Gemeenteraad. Haar werd tevens verzocht, met het oog op het heerschen van Diphtheritis en Pokken op vele plaatsen in ons vaderland, de geassumeerde leden der commissie nog in hunne functie te behouden.

Zeer zeker is het, dat er in Nijmegen veel is, wat verbetering verdient en daarom besloot dan ook de Commissie zich in secties op te lossen, waarvan elke sectie zich steeds op de hoogte zal stellen van den gezondheidstoestand der toestand.

Onder de verbeteringen, die wij door die verdeeling van arbeid hebben gekregen, behoort o.a. het plaatsen van standpompen aan de **Waalkade, Zwanengas, Koninginnelaan** enz. Eene poging om den heer Van Eck, aannemer, te overtuigen, dat in de omgeving der hem toebehoorende woningen een zeer slechte rioleering bestaat, werd met eene zeer onheusche bejegening jegens den voorzitter beantwoord.

Een open privaat, uitkomende in het **Hoogstraatje**, werd in orde gemaakt, zeer ten gerieve van de heer Beuming, die zich evenals de heer Schelkes voor onze bemoeiingen zeer dankbaar betoonde.

De toestand van de zoogenaamde **Bleek achter Valburg** werd door onze tusschenkomst veel verbeterd; mestvaalten werden opgeruimd, goten, riolen en privaten veranderd enz. Hoe weinig de Gez. Comm. zeer dikwijls op de medewerking van de burgerij kan rekenen, hebben wij ondervonden in de kwestie met de zoutziederij van de firma Blom. Door de soort brandstof, die door de Firma wordt gebruikt, hebben de omwoners veel last van den rook, aangezien deze overal een zwart poeder deponereert, dat niet alleen hoogst onaangenaam is, maar tevens zeer nadeelig voor de gezondheid. Herhaalde klachten te dezen aanzien bij den Gemeenteraad ingediend hebben geen resultaten opgeleverd. Welke rechten de firma Blom heeft om brandstoffen te gebruiken, waarvan de producten een schadelijken invloed hebben op de

inwoners, is der Commissie niet recht duidelijk. De wet toch van den 2den Juni 1875, tot regeling van het toezicht bij het oprichten van inrichtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken, zegt in art. 17: "Het bestuur, dat de vergunning geeft, kan aan den concessionaris nieuwe voorwaarden opleggen, indien de ondervinding het noodzakelijke daarvan mocht aantonen." Wij hopen van harte, dat de voortdurende klachten, die er bij ons inkomen, het gemeentebestuur er toe zullen aansporen een nauwkeurig onderzoek in te stellen en de Firma Blom tot de overtuiging te brengen, dat, hoewel zij hare eigene belangen op de voorgrond stelt, zij die der volksgezondheid, dus ook haar eigene, geheel uit het oog verliest.

Een zeer belangrijke kwestie voor de Gezondheids-Commissie is steeds en moet bij voortdoring zijn het toezicht op den verkoop der voedingsmiddelen.

Reeds vóór eenige jaren heeft de voorzitter der Gez.Comm. er op gewezen, hoe hier ter stede de koemelk vervalscht wordt. Zijn medelid, de heer Opwyrdra heeft toen verschillende analyses gedaan, waaruit bleek, dat van de tien melkproeven, die hij hier gekocht had, negen vervalscht waren. Z.Ed. heeft zich toen daarover beklagd en een nauwkeurige contrôle gevraagd, doch toen is dat verzoek van de hand geweest. En toch, als wij nagaan van hoeveel belang het is, dat de koemelk, die verkocht wordt, een goede samenstelling heeft, niet is vervalscht, mogen wij er wel met den meesten ernst op aandringen, dat eene goede contrôle worde ingesteld. Wij behoeven er u slechts op te wijzen voor hoevele zieken en zwakken de melk een hoofdvoedsel is, hoeveel jonge kinderen er uitsluitend door gevoed worden; wij kunnen ons dan ook best voorstellen, dat het sterftcijfer van kinderen beneden het jaar zo hoog is, hoewel wij gaarne willen aannemen, dat daarbij nog andere factoren mede moeten in aanmerking genomen worden. In vele groote steden van ons vaderland, inzonderheid te Amsterdam, wordt streng toezicht gehouden op de verkoop van koemelk en, zooals uit de verschillende verslagen blijkt, met veel succes.

De Gemeenteraad benoemde wel Dr. Vriens als deskundige, die zich met het onderzoek der voedingsmiddelen zal belasten, als men zich tot hem wendt; eene controle op den verkoop van enkele voedingsmiddelen is evenwel nog niet ingesteld. Daar deze zaak intusschen nog aanhangig is in den Gemeenteraad, zien wij het gunstig advies van B. en W. daaromtrent met vertrouwen tegemoet. De commissie heeft U ook gewezen op de inrichting van de boterfabriek *Hollandia*. De afvoer van vuil is daar wel veel verbeterd, maar de uitgebreide varkenfokkerij, die daar is aangelegd, blijft een groote klacht voor de in de nabijheid gelegen huizen en hunne bewoners. Plus minus 600 varkens worden daar opgekweekt, maar verspreiden in de buurt dikwijls een onuitstaanbare stank. De Commissie acht zich verplicht U daarop te wijzen.

Voor de ontsmetting van personen en woningen bij besmettelijke ziekten werd op uitnemende wijze van gemeentewege gezorgd; de ontsmettingsoven, ter zijde van de *St. Annalaan* geplaatst, bewijst daarbij uitstekende diensten. Een betere rioolering van de *Graafsche straat* en daarmede in verband staande demping van een grooten put, die als reservoir diende, achter *Bottendaal*, geschiedde op ons verzoek.

Op ons advies werd, wegens infectie van de *Waal*, door den Burgemeester het zwembad in Juli gesloten.

JAARVERSLAG 1895:

Medische Politie.

Aan de bepalingen in de Politieverordening opgenomen in het belang van de openbare gezondheid, werd in den loop van het jaar een paar malen uitvoering gegeven.

Uit een rapport van den gemeente-architect was ons gebleken, dat de beerput op het erf aan de *Steenstraat*, kadastraal bekend Nijmegen sectie C No. 3311, vocht doorliet in het huis aan de *Waalkade*, sectie C No. 3310. Met toepassing van art. 41k der Algemene Politieverordening schreven wij den eigenaar van den beerput aan, dien binnen acht dagen in waterdichten toestand te brengen, onder herinnering aan de straf op nalatigheid gesteld. Het gold hier eene herhaling van de toestand, waarvan in het Verslag over 1894 melding is gemaakt.

Hetzelfde artikel werd, naar aanleiding van een rapport van den gemeente-architect, toegepast op de eigenares van het perceel aan de *Kroonstraat* 26. Tengevolge van ondichten toestand van het privaat, de privaitleiding en den beerput van dat perceel, verspreidden zich daaruit faecaliën op het erf van de woning *Doddendaal* 27.

Door de Gezondheidscommissie werd de aandacht gevestigd op den stank, veroorzaakt door den rioolloop van eene slagerij aan de *Houtstraat*, waaruit wel des nachts door de gemeentereiniging het dikke vuil werd verwijderd, maar waarin voortdurend vuil water bleef staan. Om aan dat bezwaar tegemoet te komen bepaalden wij, dat door de zorg van de gemeentereiniging in den bedoelden inloop na lediging telkens eenig ijzervitriool zoude worden geworpen.

De bedoelde Commissie bracht ook te onzer kennis eene klacht van bewoners van huizen aan de *Broerstraat* over den stank in hunne woningen, veroorzaakt door afvoer van vuil water in de straatgoot uit een riool, loopende tussen twee huizen aldaar.

Bij onderzoek bleek, dat de klacht moest worden gezocht in twee overloopende zinkputten in de *Kerkgas*; de eigenaar nam het bezwaar weg, door die putten te doen ledigen.

Een klacht van de Gezondheidscommissie over den toestand van een slagerij aan de *Broerstraat* kwam ons bij onderzoek niet gegrond voor, en wij gaven daarom aan het verzoek van de Commissie, om verbetering van den toestand te bewerken, geen gevolg.

Eene ander door de Commissie overgebrachte klacht van een ingezetene over den toestand van het gemeenschappelijk privaat voor de bewoners van het slop genaamd "*de Gouden Wagen*" bij de *Bottelstraat* en daarnaast gelegen mestvaalt, bleek gegrond. Door de eigenaar werden maatregelen genomen om den toestand te verbeteren.

Door Gedeputeerde Staten van Gelderland werd om advies in onze handen gesteld, een verzoek van het Bestuur der Stichting "Volksbelang" alhier, om verlof tot het bouwen van woningen binnen den afstand van 35 meter van de algemeene begraafplaats. Uit de plannen bleek, dat de kortste afstand tusschen de te bouwen huizen en de begraafplaats ruim 12 meter zoude bedragen. Wij konden geene vrijheid vinden gunstig op het verzoek te adviseeren, op grond, dat de binnen den verboden kring te bouwen huizen zoude liggen in de onmiddellijke nabijheid van een gedeelte der begraafplaats, waarvan voortdurend gebruik wordt gemaakt, en dat het ons niet wenschelijk voorkwam, dat tal van gezinnen gehuisvest werden in woningen op zulk een korten afstand van eene begraafplaats, waar elk jaar ongeveer 200 lijken worden bijgezet. Overeenkomstig ons advies werd door de Gedeputeerde Staten afwijzend op het verzoek beschikt, bij besluit van 14 Mei.

Hetzelfde College stelde om advies in onze handen eene aanvraag van de oprichters van eener manege, om verlof tot het bouwen van die inrichting binnen den verboden kring bij de algemeene begraafplaats. Wij adviseerden gunstig op dit verzoek, hetwelk door Gedeputeerde Staten werd toegestaan, bij besluit van 7 Mei, onder voorwaarde dat het gebouw niet worde

opgericht op een korteren afstand dan 21 meter van de heg of den zoom van de begraafplaats, en dat in het gebouw of op het daartoe behoorende terrein geen drinkwaterput worde gemaakt of pomp geslagen, zonder verlof van Gedeputeerde Staten.

Gezondheidscommissie.

Ter voldoening aan Art. 10 der verordening, hebben wij de eer U hierbij het verslag over onze werkzaamheden in 1895 aan te bieden. In het personeel der Commissie had geene verandering plaats. Het volgens rooster aftredend lid, Mr. Verheijen, werd door den Gemeenteraad herbenoemd.

De vergaderingen werden geregeld gehouden, maar, zeer tot ons leedwezen, dit jaar geen enkele maal door een lid van het College van Burgemeesters en Wethouders bijgewoond, wat waarschijnlijk ten deele toe te schrijven is aan het samenvallen onzer vergaderingen met die van B. en W.; hierin hebben wij dan ook, toen ons zulks als oorzaak van het niet-bijwonen bleek, van Juli af verandering gebracht.

In ons vorig jaarverslag werd, zooals meermalen vroeger, aangedrongen op de instelling van eener contrôle op den verkoop van melk, daar deze veel aan vervalsching onderhevig is. Daar die zaak nog in den Gemeenteraad aanhangig is, wachten wij het gunstig advies van B. en W. daaromtrent met vertrouwen af.

Meermalen kwam in onze vergaderingen de slechte toestand der goten en straten bij vriezend weer ter sprake, die vooral door bloedwater, van het slachten afkomstig, er zeer onooglijk kunnen uitzien. Het komt ons voor, dat bij invallenden dooi al veel verbetering zou kunnen worden aangebracht, wanneer de goten flink met de waterleiding werden doorgespoeld. In verband hiermede zij vermeld, dat de Commissie zich tot B. en W. wendde, met verzoek de stadspompen geregeld te laten pompen, ten einde eene goede doorspuiing der straatgoten te verkrijgen en vooral om het water als drinkwater goed te houden, daar het, bij weinig uitpompen, in deugdelijkheid achteruitgaat. Inzonderheid dient daarbij gelet te worden op het feit, dat meestal de eene helft der pompen meer gebruikt wordt dan de andere. B. en W. besloten hierop de pompen beurtelings aan de eene zijde te doen afsluiten. Het minder ooglijk aanzien, dat de straten kunnen vertoonen, zal intusschen, naar wij hopen, wel spoedig tot het verledene behooren.

In December toch vernam de Commissie, dat weldra in den Raad over de oprichting van een abattoir zou worden beraadslaagd. Overtuigd van het hooge belang, dat de Gemeente daarbij heeft, en dat wij trouwens bij elke gelegenheid aan U kenbaar maakten, hebben wij dadelijk er bij U met nadruk op aangedrongen, het daarheen te leiden, dat zoo spoedig mogelijk tot de oprichting van een abattoir worde overgegaan. Meermalen bleek ons, dat de verordening op het slachten werd overtreden.

Afkeuring verdient het slechte begieten der straten, voordat men gaat vegen. De Commissie zond aan de Commissie voor de Gemeentereiniging eene missive, waarin een voorstel vervat was om pogingen aan te wenden, van Gemeentewege handsproeiwagens te verkrijgen, ten einde het sterk opwaaien van stof te voorkomen, wat bepaald nadeelig voor de algemeene gezondheid is. De Commissie vernam, dat de Commissie voor de Gemeentereiniging haar voorstel niet aannemelijk vond, maar bij B. en W. één grooten sproeiwagen zou aanvragen. Verder, dat de Markt voortaan op marktdagen met een slang van de waterleiding zou worden schoongemaakt.

Het bleek ons, dat meermalen, in strijd met de Politieverordening, nog in den middag, meststoffen vervoerd werden, bijv. aan de *St. Jorisstraat en de Kabelgas*. De Commissie achtte zich geroepen zich

tot den raad te wenden met de volgende voorstellen: 1e. "Het ledigen der beerputten alleen te doen plaats hebben van Gemeentewege of, zoo dat moeilijk gaat, zulks aan particulieren slechts toe te staan op voorwaarde, dat het geschiedt met van deksels voorzien vaten, die ingericht zijn volgens voorschriften of modellen, van Gemeentewege vastgesteld. 2e. De verordening op het houden van varkens en mesthoopen aldus te verscherpen, dat deze op een afstand van minstens twintig meter van de woningen moesten verwijderd zijn."

Hieromtrent nam de Raad het besluit, om de voorstellen te renvoyeeren aan de Comm. voor de strafverordeningen "met de opdracht om, als zij daarvoor aanleiding vond, voorstellen te doen tot wijziging van de ter zake dienende artikelen der Politieverordening." Tot nu toe is niet gebleken, dat zij daartoe aanleiding vond.

Op voorstel van haren Voorzitter, meende de Commissie eene "Memorie aan den Raad" te moeten indienen "omtrent de wegruiming der mestvaalten en de wijze van afvoer der faecale en andere onreine stoffen uit deze Gemeente," inhoudende o.m. een paar voorstellen tot wijziging van Art. 93 der Politieverordening. Wij ontvingen hierop van den Raad bericht, dat de bedoelde zaak te harer tijd zou worden behandeld. Van verschillende zijden mocht de Commissie, zoo mondeling als schriftelijk, adhaesie in deze ondervinden. Zij zou gaarne zien, dat, evenals te Arnhem geschiedt, door B. en W. haar advies werd ingewonnen over aanvragen om vergunning tot het houden van varkens enz., en over het invoeren van verordeningen of het wijzigen daarvan. Een belangrijke zaak is de toestand der woningen. Hierop werd Uwe opmerkzaamheid meermalen door ons gevestigd, o.m. in ons vorig jaarverslag. De Commissie zal hierover nu niet uitweiden, daar zij het voornemen heeft eene verordening samen te stellen, omtrent verbetering en onbewoonbaarverklaring van woningen, naar het voorbeeld van andere plaatsen, met name Rotterdam en Leiden, waar verordeningen met succes in toepassing worden gebracht. De Commissie hoopt U binnenkort een dergelijke verordening voor te dragen.

Langen tijd hield de quastie-Hollandia onze belangstelling gaande. De toestand aan de fabriek **Hollandia** was in het begin van het jaar ellendig. De uitgebreide varkensfokkerij veroorzaakte een ondragelijken stank in den omtrek; verschillende klachten kwamen daarover bij ons in. In den Raad kwam de zaak in behandeling; onze Voorzitter nam persoonlijk den toestand op. Ten slotte deelde B. en W. ons op onze adressen mede, dat door hen maatregelen waren genomen om de quastie tot eene bevredigende oplossing te brengen; dat proefnemingen plaats hadden, om het ongerief der meststoffen weg te nemen en dat daarvan de uitslag moest worden afgewacht.

Nog werd de Commissie door B. en W. om advies gevraagd aangaande de aanwijzing eener localiteit voor de bewaring van "antidiphtherisch geneesserum" van Prof. Spronck en Dr. Wirtz te Utrecht. Zij adviseerde het depot te vestigen bij een Apotheker en wees als zoodanig haar medelid, den Heer J. van Pelt, aan.

Gedurende den loop van het jaar kwamen bij ons vele klachten in over riolen, privaten, enz. Wij zullen deze niet allen met name noemen, om het verslag niet noodeloos omslachtig te maken. Genoeg zij het te vermelden, dat in verschillende gevallen verbetering werd verkregen. Dikwijls was zulks te danken aan de krachtige medewerking van den Directeur der Gemeentereiniging, den Heer Jansz, wien de Commissie hierbij gaarne haren dank betuigt.